

Дмитро Гудима

кандидат юридичних наук, доцент,
суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду,
доцент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1967-4251>
dmytro.hudyma@gmail.com

УДК 347.426.4(1-651.1):347.952

ПРАВО НА КОМПЕНСАЦІЮ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРом: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. У статті досліджено проблематику компенсації моральної шкоди, завданої людям Російською Федерацією під час збройної агресії проти України. Автор зробив огляд сформульованих у працях професора П. Рабіновича відповідних теоретичних положень, зокрема дефініції цього виду шкоди, її компенсації, права на отримання останньої, а також антропної гідності особи як джерела всіх прав і свобод й об'єкта посягання у разі їхнього порушення.

Особливу увагу приділено питанню юрисдикції українських судів у справах про компенсацію моральної шкоди Російською Федерацією. Проаналізовано деякі проблеми обґрунтування у постановках Верховного Суду відступу від принципу судового імунітету держави-агресора. Звернуто увагу на можливі труднощі з виконанням в іноземній юрисдикції судових рішень, які набрали законної сили, про стягнення з такого відповідача відповідної компенсації.

Автор зробив висновок про необхідність удосконалення підходів судів до забезпечення Російській Федерації як відповідачеві гарантій права на справедливий судовий розгляд, зокрема принципів змагальності та рівності сторін. Задля ефективного захисту прав потерпілих й уможливлення виконання судових рішень про стягнення з неї компенсації моральної шкоди запропоновано рекомендації щодо практичного забезпечення таких гарантій у межах чинного правового регулювання в умовах відсутності з державою-агресором дипломатичних відносин і поштового зв'язку.

Ключові слова: людська гідність; моральна шкода; компенсація; держава-агресор; практика Верховного Суду; судовий імунітет держави; гарантії справедливого судового розгляду; виконання судового рішення.

Близько року тому відійшов у засвіти корифей вітчизняної науки теорії та філософії права професор, академік Національної академії правових наук України П. Рабінович. Він зробив неоціненний внесок у розвиток багатьох загальнотеоретичних ідей і концепцій, особливо у царині прав людини. На початку цього століття учений працював, зокрема, над низкою проблем реалізації та захисту права на компенсацію моральної шкоди, завданої порушенням будь-яких прав людини. У 2002 р. професор писав, що таке право в Україні лише актуалізується¹. Це й не дивно, оскільки як до того, так і на

¹ П. Рабінович, 'Право людини на компенсацію моральної шкоди' [2002] 3 (343) Юридичний вісник України 1.

той час юридичні можливості для компенсації моральної шкоди були обмеженими². Конституція України³ визначила низку випадків, за яких держава несе перед людиною так звану негативну відповідальність, зокрема має обов'язок 'відшкодувати ті чи інші збитки (матеріальні, моральні), спричинені порушенням прав і свобод людини внаслідок дій (бездіяльності) державних органів, службових чи посадових осіб'⁴.

Навіть після набуття чинності Цивільним кодексом України⁵ (далі – ЦК України) тривалий час компенсація моральної шкоди сприймалася як гарантована лише для випадків, прямо визначених у законодавстві. Тому на початку ХХІ ст. вітчизняні юристи тільки обговорювали перспективи розширення застосування інституту такої компенсації у національній правовій системі⁶. Таке розширення професор П. Рабінович вважав не випадковим процесом, у якому

знаходить прояв закономірна тенденція зростання самоцінності кожної людини. А стан і рівень реалізації цієї тенденції у тій або іншій державі можуть слугувати хіба що не вирішальним критерієм суспільного прогресу, найбільш переконливим показником "людиноцентристської" орієнтації відповідної країни⁷.

Тоді, у 2002 р., учений звертав увагу на те, що наукове осмислення проблематики відшкодування моральної шкоди було зосереджене насамперед навколо сутності, характеру та видів моральної шкоди, підстав виникнення права на її компенсацію, кола суб'єктів, у яких це право виникає, критеріїв визначення грошової або іншої компенсації, а також юридичного механізму реалізації цього права⁸. З погляду сьогодення деякі з цих проблем вже не видаються актуальними. Проте є багато інших, які актуалізувалися в Україні останнім часом. Зокрема, про можливість судів однієї держави, потерпілої від агресії іншої, стягувати з держави-агресора відшкодування (компенсацію) завданої нею фізичним і юридичним особам шкоди, про розміри цього відшкодування (компенсації), про перспективи виконання таких судових рішень.

Загальна теорія права на компенсацію моральної шкоди у працях П. Рабіновича. Професор розглядав цю шкоду як "специфічний соціальний феномен", 'припущення оцінки гідності людини, яке викликає в її психіці нега-

² Докладніше див: П Рабінович, О Гришук, *Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти)* (Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина. Вип. 9. Серія 1: Дослідження та реферати, Світ 2006) 51–57, 62.

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 15.11.2024).

⁴ П Рабінович, С Рабінович, 'Стаття 3', *Конституція України. Науково-практичний коментар* (Р Стефанчук, О Петришина заг ред, Право 2024) 32.

⁵ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. з наступними змінами <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 15.11.2024).

⁶ Докладніше див: Рабінович, Гришук (н 2) 63–73.

⁷ Рабінович (н 1) 1.

⁸ Рабінович (н 1) 4.

тивні стани і процеси⁹. Виокремив правомірну (не пов'язану з порушенням прав і свобод потерпілого) та неправомірну (завдану таким порушенням) моральну шкоду. Саме неправомірна зумовлює необхідність її компенсації –

вчинення стосовно людини, якій спричинено таку шкоду порушенням її загальносоціальних (природних) прав чи свобод, певних дій, що спрямовані на усунення або ж послаблення у неї негативних психічних станів і процесів, викликаних приниженням оцінки її гідності внаслідок цього порушення¹⁰.

Учений виділив два елементи поняття моральної шкоди: соціально-моральний (приниження оцінки гідності індивіда як у його самооцінці, так і в уявленнях інших суб'єктів, тобто у соціальній оцінці його престижу, авторитету, репутації) й індивідуально-психічний (негативні психічні стани людини)¹¹.

Стосовно першого елементу цей автор наголошував на тому, що 'моральним "параметром" особи' є гідність людини – 'найфундаментальніша соціальна властивість кожної людини', що 'служить точкою відліку, джерелом усіх буттєвих людських прав і свобод', а також різновид моральної цінності, що є нематеріальним об'єктом юридичних відносин¹². Зокрема, йдеться про так звану антропну гідність (первинно називав її антропологічною¹³), що 'є самоцінністю людини як біосоціальної істоти – унікального родового суб'єкта, який уособлює найвищий рівень розвитку буття на Землі'¹⁴. Антропна гідність

сама по собі не може якимось чином ушкоджуватися, не може бути об'єктом порушення <...> Однак оцінка саме цієї гідності може применшуватися, принижуватися, вражатися, спотворюватися завжди, коли порушується будь-яке право будь-якої людини. А внаслідок цього в останньої може за певних умов виникати право на компенсацію моральної шкоди¹⁵.

Така компенсація, за висновком П. Рабіновича, 'це вчинення стосовно людини, якій завдано таку шкоду порушенням її загальносоціальних (природних) прав чи свобод, певних дій, які спрямовані на усунення або ж послаблення у неї негативних психічних станів і процесів, викликаних приниженням її гідності внаслідок цього порушення'¹⁶. А право на компенсацію моральної шкоди професор визначив так:

⁹ Рабінович (н 1) 4; П Рабінович, 'Стаття 68' Конституція України. Науково-практичний коментар (Р Стефанчук, О Петришина заг ред, Право 2024) 509.

¹⁰ Рабінович (н 1) 4; Рабінович (н 9) 509.

¹¹ Рабінович (н 1) 4; Рабінович (н 9) 508.

¹² П Рабінович, *Основи теорії та філософії права: навч. посібник* (Медицина і право 2021) 26, 168–169; Рабінович (н 9) 508.

¹³ Рабінович (н 1) 4.

¹⁴ Рабінович (н 12) 26–27; Рабінович, Гришук (н 2) 17, 35, 116.

¹⁵ Рабінович (н 1) 4.

¹⁶ Рабінович (н 1) 4; Рабінович (н 9) 509; Рабінович, Гришук (н 2) 33, 37, 117.

Дмитро Гудима

можливість людини, якій заподіяно таку шкоду внаслідок порушення її загально-соціальних (природних) прав чи свобод, вимагати від порушника виконання його обов'язку вчинити певні дії, спрямовані на усунення або ж послаблення у неї негативних психічних станів та процесів, викликаних приниженням оцінки її гідності внаслідок цього порушення; а також її можливість звернутись у разі потреби до компетентних національних чи міжнародних органів за примусовим забезпеченням виконання зазначеного обов'язку¹⁷.

На думку автора наведеної дефініції, право людини на компенсацію моральної шкоди є 'різновидом загальносоціального (а не виключно юридичного) права', явищем, яке є 'міжгалузевим, так би мовити, загальноююридичним (а не тільки, скажімо, цивілістичним)'¹⁸. Тому він вважав дослідження цього явища частиною предмета загальнотеоретичної юриспруденції¹⁹. Це право згідно з підходом ученого має "гуманістичну місію" – 'оберігати гідність людини – фундаментальне соціально-моральне джерело усіх без винятку її прав та свобод'²⁰. Причому порушення будь-якого буттєвого права і свободи 'вже само собою дає потерпілому підставу вимагати компенсації завданої йому моральної шкоди. Адже воно завжди посягатиме на людську гідність'²¹.

Минуло багато років, поки у правовій системі набув поширення підхід, згідно з яким право на компенсацію моральної шкоди не залежить від того, чи передбачене воно у законі як наслідок порушення іншого права. Велика Палата Верховного Суду (далі – ВС) у постанові від 1 вересня 2020 р. у справі № 216/3521/16-ц констатувала:

Виходячи з положень статей 16 і 23 ЦК України та змісту права на відшкодування моральної шкоди <...>, компенсація моральної шкоди повинна відбуватися у будь-якому випадку її спричинення; право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства²².

Підставою для цього висновку можна вважати те, що оцінка так званої антропної гідності зазнає негативного впливу у випадку порушення будь-якого людського права. Як зазначав П. Рабінович, 'підрив, руйнація гідності людини – це неминучий супутник, соціальна "тінь" будь-чийого зазіхання на її право <...> Отже, там, де є порушення якогось права людини чи якоїсь свободи, завжди потерпає її гідність'²³.

¹⁷ Рабінович (н 1) 4; Рабінович (н 9) 509; Рабінович, Гришук (н 2) 34, 37, 117.

¹⁸ Рабінович (н 1) 4; Рабінович (н 9) 508.

¹⁹ Рабінович (н 1) 4.

²⁰ Рабінович (н 1) 4.

²¹ Рабінович (н 12) 29.

²² Постанова Великої Палати ВС від 1 вересня 2020 р. у справі № 216/3521/16-ц (пункт 49) <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/91644731>> (дата звернення 15.11.2024).

²³ Рабінович (н 1) 4; Рабінович (н 9) 509–510.

Спори щодо відшкодування шкоди, завданої Російською Федерацією, у загальних судах України. Після початку 20 лютого 2014 р. російської агресії проти України у загальних судах поступово почала зростати кількість справ, пов'язаних із наслідками дій агресора. Спершу це були справи окремого провадження про встановлення фактів, які мають юридичне значення. Крім народження та смерті на тимчасово окупованій території²⁴, заявники, зазвичай вказуючи РФ заінтересованою особою, просили суд установити, зокрема, такі факти:

– втрати внаслідок агресії РФ і окупації нею частини території України житла й еквівалента вартості останнього (ВС виснував, що такі факти слід встановлювати в позовному провадженні під час вирішення спору про право²⁵);

– завдання заявникові майнової та моральної шкоди терористичним актом, вчиненим РФ (ВС зауважив, що питання протиправності дій завдавача шкоди, наявності втрат (збитків), а також існування причинно-наслідкового зв'язку між діями завдавача шкоди та негативними наслідками, що настали, можливо з'ясувати виключно в порядку позовного провадження²⁶);

– вимушеного переселення з тимчасово окупованої території внаслідок агресії РФ (ВС вважав, що такий факт слід встановлювати лише в суді, оскільки відповідного позасудового порядку немає, а від установлення цього індивідуального факту залежить виникнення та реалізація певних особистих і майнових прав заявника²⁷);

– загибелі під час виконання військового обов'язку внаслідок агресії РФ (ВС вказав, що ні факт загибелі військовослужбовця, ні загальноновідомий

²⁴ Постанови ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 квітня 2019 р. у справі № 265/6342/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82156791>> (дата звернення 15.11.2024); від 12 березня 2020 р. у справі № 522/16286/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/88375791>> (дата звернення 15.11.2024); від 7 вересня 2022 р. у справі № 759/5313/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/106190967>> (дата звернення 15.11.2024); від 7 грудня 2022 р. у справі № 559/599/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107904703>> (дата звернення 15.11.2024); ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 9 грудня 2020 р. у справі № 331/1538/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/93792692>> (дата звернення 15.11.2024).

²⁵ Постанова ВС у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 29 квітня 2020 р. у справі № 755/17394/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034226>> (дата звернення 15.11.2024).

²⁶ Постанова ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 жовтня 2022 р. у справі № 463/14365/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107011710>> (дата звернення 15.11.2024).

²⁷ Постанови ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 7 березня 2018 р. у справі № 759/759/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/72727626>> (дата звернення 15.11.2024); від 21 березня 2018 р. у справі № 417/3852/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/73029673>> (дата звернення 15.11.2024); від 12 квітня 2018 р. у справі № 243/7029/17 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/73408726>> (дата звернення 15.11.2024).

Як засвідчує судова практика, участь РФ у цій категорії справ не є необхідною (див. постанову ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 22 березня 2023 р. у справі № 207/1523/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747371>> (дата звернення 15.11.2024)).

Якщо заявник пов'язав факт вимушеного переселення з тимчасово окупованої території внаслідок агресії РФ із завданням останньої шкоди, ВС вважає, що питання про таке переселення слід з'ясувати у позовному провадженні під час вирішення відповідного спору (див. постанову ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 жовтня 2022 р. у справі № 463/14365/21 (н 26)).

факт агресії РФ не можна окремо встановити в судовому порядку; проте для визначення статусу загиблого як жертви міжнародного збройного конфлікту й отримання допомоги від гуманітарних організацій можливо в суді встановити факт загибелі особи внаслідок агресії РФ²⁸);

– поранення та розвитку захворювання під час виконання військового обов'язку (ВС виснував, що такі факти в судовому порядку встановити не можна, тоді як можливо встановити у суді факт агресії, внаслідок якої заявник отримав поранення чи захворювання²⁹).

Надалі на розгляд судів у порядку цивільного судочинства почали надходити також вимоги про відшкодування майнової та немайнової (моральної) шкоди, завданої державою-агресором. Значна частина тих справ була у провадженні Касаційного цивільного суду у складі ВС. Починаючи з 2018 р., цей суд розглянув більш як півсотні таких справ. У них достатньо типовими підставами вимоги про компенсацію моральної шкоди спершу були такі обставини:

– втрата прав користування та розпорядження житлом унаслідок вимушеного переселення через збройну окупацію РФ Луганської області, порушення налагодженого життя, що позначилось на моральному та фізичному стані³⁰; сум за рідним містом, втрата надії на повернення додому, налагодженого побуту, можливості планувати життя, вільного спілкування з друзями та родичами, відсутність звичного способу життя, пошук постійного заробітку, незнання про те, в якому стані перебуває майно, залишене на тимчасово окупованій території³¹;

– втрата житла та майна, неможливість проживання на тимчасово окупованій РФ території Донецької області, вимушене переселення, відчуття небезпеки, втрата зв'язку з рідними, переживання за них, за друзів, знайомих через збройну агресію проти України³²;

²⁸ Постанови ВС у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 5 грудня 2022 р. у справі № 490/6057/19-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107963201>> (дата звернення 15.11.2024); ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 січня 2023 р. у справі № 488/1890/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/108422665>> (дата звернення 15.11.2024).

²⁹ Постанови ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 січня 2019 р. у справі № 127/16029/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/79516746>> (дата звернення 15.11.2024); від 18 грудня 2019 р. у справі № 638/17042/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/86505555>> (дата звернення 15.11.2024); ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 16 червня 2021 р. у справі № 617/684/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97807869>> (дата звернення 15.11.2024).

³⁰ Постанови ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 травня 2020 р. у справі № 711/17/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/89509134>> (дата звернення 15.11.2024); ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 червня 2020 р. у справі № 711/16/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/90143663>> (дата звернення 15.11.2024).

³¹ Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 серпня 2021 р. у справі № 542/1323/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99037665>> (дата звернення 15.11.2024).

³² Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 9 червня 2021 р. у справі № 265/7703/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/97628320>> (дата звернення 15.11.2024), від 27 жовтня 2021 р. у справі № 710/784/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/100778642>> (дата звернення 15.11.2024).

- загибель члена сім'ї під час виконання ним військового обов'язку на території Донецької області внаслідок збройної агресії РФ проти України³³;
- значні душевні страждання, переживання за життя та здоров'я родича, мобілізованого до лав Збройних Сил України, перебування у пригніченому стані, зниження життєвого тону, погіршення загального самопочуття, додаткове нервово напруження через те, що збройна агресія РФ може поширитись і на решту території України, внаслідок чого позивач буде вимушений зі зброєю в руках боронити державний суверенітет України, завдавати іншим людям тілесні ушкодження, а, можливо, позбавляти їх життя³⁴.

Після початку 24 лютого 2022 р. повномасштабного вторгнення РФ в Україну, крім наведених, додалися й деякі інші підстави для вимог позивачів про компенсацію моральної шкоди:

- порушення конституційних прав через повномасштабні незаконні воєнні дії РФ проти Українського народу³⁵;
- руйнування внаслідок артилерійських обстрілів житла й об'єктів інфраструктури, зокрема об'єктів газо-, водо- й електропостачання³⁶;
- моральний дискомфорт унаслідок споглядання зруйнованих об'єктів інфраструктури, втрата спокійного сну, здригання від виття сирен повітряної тривоги³⁷;
- страх репресій з боку РФ до позивача як активіста, постійне перебування у стані стресу та нервозності³⁸;
- порушення РФ права на мир, на правомірну, добросовісну та кваліфіковану діяльність органів державної влади; перебування неподалік під час вибуху ворожої ракети, сильний стрес унаслідок того, що один із уламків потрапив у автомобіль позивача біля місця водія; душевні страждання через втрату можливостей працювати за кордоном і виїхати для побачень з донькою за межі України³⁹.

³³ Постанова ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 3 червня 2020 р. у справі № 357/13182/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/89928706>> (дата звернення 15.11.2024).

³⁴ Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 1 вересня 2021 р. у справі № 754/10080/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/99425886>> (дата звернення 15.11.2024).

³⁵ Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2024 р. у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065557>> (дата звернення 15.11.2024).

³⁶ Постанови ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 серпня 2024 р. у справі № 755/5192/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121075203>> (дата звернення 15.11.2024); ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 жовтня 2024 р. у справі № 757/16790/22-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122849445>> (дата звернення 15.11.2024).

³⁷ Постанова ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 серпня 2024 р. у справі № 686/32571/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121295624>> (дата звернення 15.11.2024).

³⁸ Постанова ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 4 вересня 2024 р. у справі № 201/196/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665129>> (дата звернення 15.11.2024).

³⁹ Постанова ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 31 липня 2024 р. у справі № 686/14579/23 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/120740480>> (дата звернення 15.11.2024).

У кожному з наведених випадків видається очевидним, що позивачі фактично скаржилися не тільки, а часом не стільки на порушення державою-агресором їхніх прав, але й на посягання нею на їхню людську гідність. Однак аналіз цієї важливої матеріально-правової проблематики, як на мене, не матиме практичного сенсу без отримання відповідей на низку питань процесуального характеру. Саме вони є в певному сенсі визначальними для долі вимог позивачів незалежно від того, чи задовольнив відповідні позови національний суд.

Чи можливо розглядати у суді України позов, відповідачем за яким є РФ? До початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації судова практика була негативною для захисту прав позивачів, які судилися з агресором про відшкодування шкоди. Причина у тому, що за загальним правилом, сформульованим у частині першій ст. 79 Закону України “Про міжнародне приватне право”,

1. Пред’явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України⁴⁰.

До середини квітня 2022 р. ВС неодноразово зазначав, що перед вирішенням питання про відкриття провадження у справі суд має надіслати державі-відповідачу у встановленому порядку позовну заяву з додатками і з’ясувати, чи є згода дипломатичного представництва РФ на розгляд спору в судах України; від такої згоди залежить те, чи має суд право вчиняти подальші процесуальні дії, а за її відсутності РФ не може набути статус відповідача у цивільному процесі України. Тому скасовував оскаржені судові рішення та передавав справи на новий розгляд до суду першої інстанції⁴¹.

Однак 14 квітня 2022 р. ця судова практика змінилася на протилежну (без формальної вказівки на відступ від попередніх висновків ВС щодо застосування норм права). Тоді суд касаційної інстанції в постанові в цивільній справі № 308/9708/19, звернувши увагу на низку міжнародно-правових норм і рішень Європейського суду з прав людини, зазначив, що

⁴⁰ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>> (дата звернення 15.11.2024).

⁴¹ Див, наприклад: постанови ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13 травня 2020 р. у справі № 711/17/19 (н 30), від 3 червня 2020 р. у справі № 357/13182/18 (н 33); ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 24 червня 2020 р. у справі № 711/16/19 (н 30), від 9 червня 2021 р. у справі № 265/7703/19 (н 32), від 1 вересня 2021 р. у справі № 754/10080/19 (н 34), від 27 жовтня 2021 р. у справі № 710/784/19 (н 32).

В одній зі справ ВС, керуючись мотивами щодо судового імунітету РФ, скасував оскаржені судові рішення та передав справу на новий розгляд до суду першої інстанції лише у частині вимог, у задоволенні яких суди, частково задовольнивши позов, відмовили (див. постанову ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11 серпня 2021 р. у справі № 542/1323/18 (н 31)).

після початку війни в Україні з 2014 р. суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни. <...>

<...> у разі застосування “деліктного винятку” будь-який спір, що виник на її території у громадянина України навіть з іноземною країною, зокрема й РФ, може бути розглянутий та вирішений судом України як належним та повноважним судом. <...> <...> починаючи з 2014 р., відсутня необхідність у направленні до посольства РФ в Україні запитів щодо згоди РФ бути відповідачем у справах про відшкодування шкоди у зв’язку зі вчиненням РФ збройної агресії проти України й ігноруванням нею суверенітету та територіальної цілісності Української держави. А починаючи з 24 лютого 2022 р., таке надсилання неможливе ще й у зв’язку із розірванням дипломатичних зносин України з РФ.

З огляду на те, що в Україні введено воєнний стан у зв’язку з триваючою повномасштабною збройною агресією РФ проти України, чим порушено її суверенітет, отримання згоди РФ бути відповідачем у цій справі наразі є недоречним. Зупинення провадження у справі призведе до безпідставного зволікання з розглядом справи, що не сприятиме якнайкращому захисту інтересів позивача. <...>

РФ, вчинивши неспровокований і повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі-громадянину України.

<...> країна-агресор діяла не в межах свого суверенного права на самооборону, навпаки, віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом⁴².

У травні 2022 р. обґрунтування відсутності в РФ судового імунітету у справах про відшкодування завданої нею шкоди було дещо удосконалене. ВС звернув увагу на те, що

Підтримання юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. <...> судовий імунітет Російської Федерації не застосовується з огляду на звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004). <...>

<...> судовий імунітет Російської Федерації не підлягає застосуванню з огляду на завдання збройними силами Російської Федерації шкоди майну позивача, що є винятком із судового імунітету держави відповідно до звичаєвого міжнародного права. Підтримання імунітету Російської Федерації є несумісним із міжнародно-правовими зобов’язаннями України в сфері боротьби з тероризмом.

<...> Судовий імунітет Російської Федерації не підлягає застосуванню з огляду на порушення Російською Федерацією державного суверенітету України, а отже, не є

⁴² Постанова ВС у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>> (дата звернення 15.11.2024). Див. близькі за змістом висновки у постановах ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 8 червня 2022 р. у справі № 490/9551/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728451>> (дата звернення 15.11.2024) і від 22 червня 2022 р. у справі № 311/498/20 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104942333>> (дата звернення 15.11.2024).

Дмитро Гудима

здійсненням Російською Федерацією своїх суверенних прав, що охороняються судовим імунітетом⁴³.

Означені мотиви ВС щодо відсутності в РФ судового імунітету у цій категорії справ уже були предметом критичної оцінки. Так, у Експертному звіті Ради Європи за листопад 2023 р. про засоби правового захисту та механізми відшкодування збитків особам, які постраждали від війни в Україні, вказано:

Процесуальні підстави та міркування, пов'язані з імунітетом держави, вимагають ретельної переоцінки, особливо з урахуванням нещодавніх рішень Верховного Суду <...>, які відхиляються від попередньої практики. <...> Розвинуті Верховним Судом аргументи можна розглядати як такі, що заслуговують на підтримку. Проте для перегляду відповідних усталених принципів, у тому числі звичаєвого права, вони мають знайти підтримку в інших юрисдикціях і на міжнародному рівні. Без цієї зміни, що потребуватиме часу, цей крок можна вважати сумнівним⁴⁴.

На думку члена Комісії з питань правової реформи О. Водянікова, 'Верховний Суд встановив нове правило щодо обмеження суверенного імунітету, яке може застосовуватись і проти держави іноземного суду. Визнання і виконання рішення українського суду означатиме згоду на таке обмеження і стосовно держави іноземного суду'⁴⁵. Можливість обґрунтування відсутності у судах України судового імунітету РФ цей автор допускає, але з інших підстав, ніж ті, які застосував ВС, бо 'загальне міжнародне право не містить винятків з принципу суверенного імунітету щодо дій чи бездіяльності збройних сил іноземної держави в ході збройного конфлікту'⁴⁶. Однак Україна як жертва агресії може обґрунтовувати те, що вона перебуває у стані індивідуального самозахисту, а тому вживає відповідних контрзаходів:

Україна знаходиться не в ординарній ситуації – з юридичної точки зору Україна перебуває у стані індивідуального самозахисту в сенсі статті 51 Статуту ООН. Право держави на індивідуальний самозахист визнається тією ж статтею 51 Статуту ООН невід'ємним правом кожної держави. Тому воно визнає за державою, що стала жертвою застосування сили (а в нашому випадку – міжнародно-протиправної агресії), право вжити всіх правомірних заходів для самозахисту, включаючи відступ від між-

⁴³ Постанови ВС у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18 травня 2022 р. у справах № 760/17232/20-ц <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312>> (дата звернення 15.11.2024) і № 428/11673/19 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635313>> (дата звернення 15.11.2024); від 12 жовтня 2022 р. у справах № 463/14366/21 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107011711>> (дата звернення 15.11.2024) і № 463/14365/21 (н 26).

⁴⁴ Експертний звіт Ради Європи про засоби правового захисту та механізми відшкодування збитків особам, які постраждали від війни в Україні (Рада Європи 11.2023) 68 <<https://rm.coe.int/-ouncil-of-europe-expert-report-on-reparations/1680a6ae53>> (дата звернення 15.11.2024).

⁴⁵ О Водяніков, 'Мистецтво юридичної війни: як позбавити державу-агресора юрисдикційних імунітетів' (Лівий берег 18.07.2022) <https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/523500_mistetstvo_yuridichnoi_viyuni_yak.html> (дата звернення 15.11.2024).

⁴⁶ О Водяніков, 'Агресивні імунітети і імунний агресор: між законодавцем і суддею' (Лівий берег 26.08.2022) <https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/527485_agresivni_imuniteti_i_imunnyi.html> (дата звернення 15.11.2024).

народно-правових норм і зобов'язань (крім імперативних норм). Такий відступ є правомірним протягом усього часу перебування в стані індивідуального самозахисту. Ці правила були кодифіковані в Статтях про відповідальність держав за міжнародні протиправні дії 2001 року <...>, схвалених Генеральною Асамблеєю ООН. Іншими словами, стаття 51 Статуту ООН є підставою для відступу від міжнародно-правових зобов'язань держави *vis-à-vis* держави-агресора, а також застосування контрзаходів у відповідь⁴⁷.

Зауважу, що юридична практика із загального правила про судовий імунітет держави справді знає низку винятків, зокрема деліктний. Згідно з цим винятком держава не має імунітету щодо відшкодування шкоди, якої вона завдала на території держави суду. Проте такого винятку в законодавстві України, зокрема у Законі України “Про міжнародне приватне право”, немає. З огляду на це, а також беручи до уваги наведені вище експертні міркування, видається недостатнім встановлення у кожній справі, у якій РФ є відповідачем, відсутності в останнього судового імунітету виключно на підставі того, що це держава-агресор, яка порушує норми міжнародного права, і що ВС, починаючи з постанови від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19⁴⁸, уже сформулював висновок про цю відсутність. На мою думку, застосовуючи деліктний виняток, суди мають у мотивувальних частинах відповідних судових рішень, застосовувати ст. 51 Статуту ООН, приділяти належну увагу становищу конкретного позивача як потерпілого від дій РФ. На жаль, у судових рішеннях, які ВС переглядав за правилами цивільного судочинства у справах щодо відшкодування завданої РФ шкоди, аналізу цього становища здебільшого немає.

Для прикладу, у справі № 216/5657/22⁴⁹, в якій позивач просив, зокрема, стягнути з РФ компенсацію моральної шкоди, суд першої інстанції, частково задовольняючи позов, з посиланням на низку висновків ВС встановив відсутність у РФ судового імунітету лише тому, що вона ‘грубо порушує гарантовані нормами міжнародного права основні свободи та права людини’, ‘вийшла за межі своїх суверенних прав’, ‘є державою-агресором’, вчинила ‘повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу’, порушила Статут ООН, Загальну декларацію прав людини, Будапештський меморандум, Гельсінський Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі, Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ, Договір між Україною і РФ про українсько-російський державний кордон. Крім того, суд зауважив,

⁴⁷ Водяніков (н 46).

⁴⁸ Постанова ВС у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19 (н 42).

⁴⁹ Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2024 р. у справі № 216/5657/22 (н 35).

Дмитро Гудима

що РФ ‘заперечує суверенітет України, тому зобов’язань поважати та дотримуватися суверенітету цієї країни немає’⁵⁰.

Апеляційний суд, підтримуючи рішення суду першої інстанції у тій справі, застосував п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і з посиланням на низку рішень Європейського суду з прав людини виснував, що застосування судового імунітету РФ у справі за позовом про відшкодування нею шкоди повинно мати законну мету, зокрема сприяння ввічливості та добрим відносинам між державами через дотримання норм міжнародного права. Проте, на думку апеляційного суду,

збройна агресія проти України, здійснена Російською Федерацією в порушення основоположних принципів і норм міжнародного права, зокрема Статуту ООН, вчинені її збройними силами міжнародно-правові злочини в Україні виключають з ініціативи Російської Федерації питання ввічливості та добрих відносин між країнами. Це позбавляє застосування судового імунітету Російської Федерації, що обмежує право позивача на справедливий суд, законної мети⁵¹.

Після цього твердження апеляційний суд зауважив, що РФ

відкидає визнання будь-якої відповідальності за свою протиправну військову діяльність в Україні, включаючи не тільки повномасштабну збройну агресію, але і будь-яку участь своїх збройних сил у військових діях у Донецькій та Луганській областях з 2014 р. Не існує жодної розумної підстави припустити, що порушене право позивача, за захистом якого він звернувся до українського суду, могло би бути захищене шляхом подання позову до суду, в якому би Російська Федерація не користувалася судовим імунітетом, тобто до суду Російської Федерації. Таким чином, звернення позивача до українського суду є єдиним розумно доступним засобом захисту права, позбавлення якого означало би позбавлення такого права взагалі, тобто заперечувало б саму сутність такого права⁵².

Переглядаючи зазначені судові рішення у касаційному порядку, ВС не перевіряв правильність застосування судами деліктного винятку, бо аргументів щодо цього в касаційній скарзі не було наведено⁵³. Проте, оскільки скаржником був позивач, який стверджував, зокрема, про порушення судами, що частково задовольнили його позов, принципу верховенства права, на мою думку, слід було з огляду саме на цей принцип оцінити належність мотивування судами відсутності судового імунітету в РФ. Видається очевидним, що наслідком помилковості відповідного мотивування, яке не перевіряв ВС, буде неможливість виконання залишеного без змін заочного

⁵⁰ Заочне рішення Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 6 березня 2023 р. у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109690060>> (дата звернення 15.11.2024).

⁵¹ Постанова Дніпровського апеляційного суду від 11 травня 2023 р. у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110783945>> (дата звернення 15.11.2024).

⁵² Там само.

⁵³ Постанова ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2024 р. у справі № 216/5657/22 (н 35).

рішення суду першої інстанції у разі спроби звернення з ним до іноземного суду для визнання та надання дозволу на виконання на території іншої держави.

Як бачимо, у рішеннях судів першої й апеляційної інстанцій у справі № 216/5657/22 не було жодного обґрунтування зв'язку дій РФ зі становищем позивача для вирішення питання про можливість застосування деліктного винятку. На моє переконання, висловлене в окремій думці⁵⁴, лише констатації того, що РФ зневажила суверенітет України, є державою-агресором і порушником багатьох норм міжнародного права, недостатньо для того, щоб застосувати зазначений виняток.

Чи застосовні щодо РФ гарантії справедливого судового розгляду у справах про компенсацію завданої нею моральної шкоди? Станом на цей час (і, як можна припустити, у майбутньому теж) рішення національних судів про стягнення такої компенсації з РФ не будуть виконані в Україні. Так само ці рішення прогнозовано не вдасться виконати на території РФ. Тому чи не єдиним можливим варіантом саме для їхнього виконання може бути використання іншої іноземної юрисдикції. Вказане не означає, що відповідні рішення українських судів будуть виконані у будь-якій країні світу, проте є можливість звернутися до деяких із них, зокрема, з огляду на визнання у певних правових системах “деліктного винятку” із судового імунітету держави.

Звісно, що з приводу обґрунтованості неврахування українськими судами судового імунітету РФ залишатимуться сумніви. У згаданому вище Експертному звіті Ради Європи стосовно рішень вітчизняних судів про стягнення коштів з РФ вочевидь не випадково вказано на те, що

навіть доказова цінність [таких] судових рішень <...> буде невизначеною. Ці міркування мають, своєю чергою, викликати занепокоєння щодо ефективності витрачання судових та інших можливостей і ресурсів для цієї мети.

До того ж, існують серйозні побоювання щодо перспектив виконання остаточних рішень на національному рівні відповідно до чинного законодавства та наявних ресурсів⁵⁵.

Ухвалюючи такі рішення, не слід забувати, що вони мають бути виконуваними. У загальному доступі відсутня інформація про те, що до цього часу будь-який із позивачів, якому суд в Україні задовольнив вимоги до РФ про відшкодування шкоди, звертався до суду іноземної юрисдикції для того, щоб спробувати виконати таке рішення українського суду. Для того, щоб уможливити виконання, як на мене, потрібно не тільки усунути проблеми

⁵⁴ Окрема думка (розбіжна) судді Д. А. Гудими на постанову ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2024 р. у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122253201>> (дата звернення 15.11.2024).

⁵⁵ Експертний звіт Ради Європи про засоби правового захисту та механізми відшкодування збитків особам, які постраждали від війни в Україні (н 44) 69.

обґрунтування відсутності судового імунітету в РФ, а й урахувати гарантії справедливого правосуддя для обох сторін спору.

Аби іноземний суд мав підставу визнати та надати дозвіл на виконання рішення суду України, він має переконатися у тому, що вказані гарантії забезпечили суди, які розглядали справу. Зокрема, йдеться про гарантування верховенства права, рівності сторін і змагальності. У цьому контексті важливо, що за загальним правилом для визнання та надання дозволу на виконання іноземного судового рішення суд держави виконання з'ясовує, чи був обізнаним про судові провадження відповідач (чи отримав ухвалу про відкриття провадження у справі й інші процесуальні документи, чи був ознайомлений із позовною заявою, чи мав можливість подати відзив на неї, чи знав про час і місце проведення судових засідань тощо).

Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є, зокрема, верховенство права, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом, змагальність сторін (пункти 1, 2, 4 частини третьої ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України⁵⁶, далі – ЦПК України).

Загальноновизнано, що елементами верховенства права (правовладдя) є, зокрема, законність, юридична визначеність, заборона свавілля та доступ до правосуддя (пункти 41–44, 46, 48, 51–52, 53–54 Доповіді “Верховенство права”, схваленої Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р.⁵⁷).

Цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов’язків, передбачених законом. Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом (частини 1–3 ст. 12 ЦПК України).

Суд, зберігаючи об’єктивність і неупередженість: роз’яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов’язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом (пункти 3 і 4 ч. 5 ст. 12 ЦПК України).

За змістом наведених приписів загальний суд України, якому відомо про відсутність у нашої держави дипломатичних відносин із РФ і відповідно про неможливість використання каналів поштового зв’язку для інформування РФ про провадження у справі, на мій погляд, зобов’язаний:

– роз’яснити позивачеві як сторони, яка ініціювала вирішення судом справи та може бути зацікавленою у подальшому виконанні судового рішення у разі задоволення позову, право (можливість) самостійно інформувати дер-

⁵⁶ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 15.11.2024).

⁵⁷ Доповідь “Верховенство права” (Венеційська Комісія, 25–26.03.2011) <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf> (дата звернення 15.11.2024).

жаву-відповідача в особі її органів державної влади (наприклад, президента, парламенту, уряду, міністерства юстиції тощо) про провадження у справі в українському суді;

– попередити позивача про наслідки неповідомлення держави-відповідача про провадження у справі для можливості виконання судового рішення в іноземній юрисдикції.

Слідуючи роз'ясненню суду, позивач надсилатиме на відомі електронні адреси органів влади РФ або на офіційні сторінки цих органів у соціальних мережах повідомлення щодо провадження у справі (за бажанням переклавши всі документи), починаючи з ухвали про відкриття провадження та позовної заяви з додатками, і закінчуючи рішенням суду, яке набрало законної сили. Докази такого інформування (роздруківки електронних листів, знімки екрана з повідомлень у соціальних мережах тощо) позивач долучатиме до матеріалів справи. Належність повідомлення РФ про всі дії позивача й українського суду у справі оцінюватиме суд держави виконання, до якої позивач звертатиметься із заявою про визнання та надання дозволу на виконання рішення суду України.

Роз'ясненням позивачеві зазначених можливостей суд в Україні, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, сприятиме обом учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК України. Для позивача таке сприяння необхідне з метою, зокрема, забезпечення можливого виконання рішення суду у разі його ухвалення на користь цієї сторони, а для держави-відповідача – насамперед для реалізації гарантій справедливого судочинства.

Якщо ні суд, ні позивач не інформують РФ як державу-відповідача про провадження у справі (не надсилають ухвалу про відкриття провадження у справі, позовну заяву з додатками, не надають строк для надання відзиву, не повідомляють про час і місце судового розгляду тощо), відсутні підстави вважати, що гарантії верховенства права, рівності всіх учасників перед законом і судом, а також змагальності сторін дотримані. Відповідно судові рішення, ухвалені в Україні з такими порушеннями засад цивільного судочинства, навряд чи може бути виконаним у іншій державі.

Виключно повідомлень про судові засідання на вебсторінці суду, а також згадок в ухвалах суду про те, що слід надіслати ці судові рішення й інші документи всім учасникам справи, на мій погляд, недостатньо для дотримання судом гарантій справедливого судочинства у справі за участі держави-відповідача, з якою в Україні відсутні дипломатичні відносини. Крім того, очевидно хибною є вказівка у судових рішеннях і супровідних листах судів на те, що “юридичною адресою” РФ є “03049, м. Київ, пр. Повітрофлотський, 27”⁵⁸. Цю адресу місцезнаходження посольства РФ в Україні ні юридич-

⁵⁸ Див, наприклад: ухвалу судді Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області про прийняття позовної заяви до розгляду та відкриття провадження у справі від

но, ні фактично не можна вважати адресою держави-відповідача (хоча би з огляду на відсутність дипломатичних відносин із Україною).

На моє переконання, суди помилково не вказують у судових рішеннях порядок повідомлення РФ про провадження у справі, не перевіряють і не оцінюють належність повідомлення держави-відповідача про розгляд справи (водночас вказуючи, що від РФ не надійшли заперечення проти позову), або ж констатують таку належність без відповідної перевірки⁵⁹. Цих процесуальних порушень, які нівелюють гарантії справедливого судового розгляду й унеможливають виконання в іноземній юрисдикції рішення національного суду, яке набрало законної сили, можна було б уникнути, якби суди виконували вимоги пунктів 3 і 4 ч. 5 ст. 12 ЦПК України у тій інтерпретації цих приписів, яка була запропонована вище.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Rabinovych P M, *Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk* (Medytsyna i pravo 2021).
2. Rabinovych P M, Hryshchuk O V, *Pravo lyudyny na kompensatsiyu moral'noi shkody (zahal'noteoretychni aspekty)* (Pratsi L'viv's'koi laboratorii prav lyudyny i hromadyanyna, Seriya I. Doslidzhennya ta referaty. Vyp. 9, Svit 2006).

Edited books

3. Rabinovych P, Rabinovych S, 'Stattya 3', *Konstytutsiya Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* (R Stefanchuk, O Petryshyn zah. red, Pravo 2024) 28–33.
4. Rabinovych P, 'Stattya 68', *Konstytutsiya Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar* (R Stefanchuk, O Petryshyn zah. red, Pravo 2024) 507–510.

Journal articles

5. Rabinovych P M, 'Pravo lyudyny na kompensatsiyu moral'noi shkody' [2002] 3 (343) *Yurydychnyi visnyk Ukrainy* 1, 4.

Websites

6. Vodyannikov O, 'Mystetstvo yurydychnoi viyny: yak pozbavyty derzhavu-ahresora yurydyktsiynykh imunitetiv' (Livy bereh 18.07.2022) <https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/523500_mistetstvo_yuridichnoi_viyi_yak.html> (accessed 15.11.2024).

7 грудня 2022 р. у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/107769766>> (дата звернення 15.11.2024); окрему думку (розбіжну) судді Д. А. Гудими на постанову ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2024 р. у справі № 216/5657/22 (н 54).

⁵⁹ Див, наприклад: ухвалу судді Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області про закриття підготовчого провадження та призначення справи до судового розгляду по суті від 30 січня 2023 р. у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109690054>> (дата звернення 15.11.2024); заочне рішення Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 6 березня 2023 р. у справі № 216/5657/22 (н 50); ухвалу Дніпровського апеляційного суду про відкриття провадження від 30 березня 2023 р. у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109901565>> (дата звернення 15.11.2024); ухвалу Дніпровського апеляційного суду від 7 квітня 2023 р. про призначення справи до розгляду у справі № 216/5657/22 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/110076426>> (дата звернення 15.11.2024); постанову Дніпровського апеляційного суду від 11 травня 2023 р. у справі № 216/5657/22 (н 51); окрему думку (розбіжну) судді Д. А. Гудими на постанову ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2024 р. у справі № 216/5657/22 (н 54).

7. Vodyannikov O, 'Ahresyvni imunitety i imunnyi ahresor: mizh zakonodavtsem i suddeyu' (Livyi bereh 26.08.2022) <https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/527485_agresivni_imuniteti_i_imunniy.html> (accessed 15.11.2024).

Dmytro Hudyma

THE RIGHT TO COMPENSATION FOR NON-PECUNIARY DAMAGE,
CAUSED BY THE AGGRESSOR STATE:
SOME ISSUES OF NATIONAL CASE PRACTICE

ABSTRACT. The article examines the issue of compensation for moral damage caused to people by the Russian Federation during its armed aggression against Ukraine. The author reviews the relevant theoretical provisions formulated in the works of Professor P. Rabinovych, in particular, the definitions of this kind of damage, of its compensation, of the right to receive the latter, and of the anthropic dignity as a source of all human rights and freedoms and an object of encroachment in case of their violation.

Particular attention is paid to the issue of jurisdiction of Ukrainian courts in cases of compensation for non-pecuniary damage by the Russian Federation. The author analyses some justification problems in the rulings of the Supreme Court on the waiver of aggressor state immunity. Attention is drawn to possible difficulties with the enforcement in a foreign jurisdiction of court decisions that have entered into force to recover compensation from such a defendant.

The author concludes that it is necessary to improve the courts' approaches to ensuring that the Russian Federation as a defendant is guaranteed the right to a fair trial, in particular, the principles of competition and equality of parties. To effectively protect the rights of victims and to enable the enforcement of court decisions on the compensation for non-pecuniary damage from the Russian Federation, the author offers recommendations on the practical implementation of such guarantees within the current legal regulation in the absence of diplomatic relations and postal communication with the aggressor state.

KEYWORDS: human dignity; non-pecuniary damage; compensation; aggressor state; Supreme Court case law; sovereign immunity; guarantees of fair trial; enforcement of judgement.